

ТЕОДОСИЈЕ ВУКОСАВЉЕВИЋ

ЧАЧАНИ У СРПСКО-БУГАРСКОМ РАТУ 1885. ГОДИНЕ

ТЕОДОСИЈЕ ВУКОСАВЉЕВИЋ
УУ 32000 Чачак
Народни музеј
Цара Душана 1

UDK 949.711 „1885“

У кратком раздобљу између 1878. и 1885. године дошло је у Србији до знатних промена и у економском и финансијском животу, и спољнополитичкој оријентацији, али и у државном уређењу земље. Наиме, после Берлинског конгреса, кнез Милан Обреновић се све више везивао за Аустро-Угарску, што је водило закључењу Тајне конвенције 1881. и обезбеђивању подршке северног суседа његовом крунисању за краља 1882. Аустрофилско опредељење краља Милана појачано је после избијања тимочке буне 1883. и склањања дела побуњеника у суседну Бугарску. Тајном конвенцијом утврђена је и привредна сарадња између Аустро-Угарске и Србије. Тако је већ 1882. Србија добила зајам од 5,6 милиона динара од англо-аустријске банке. Овај зајам, намењен наоружавању војске, изазвао је финансијску кризу у Србији. Криза је продубљена новим ратним зајмом од 25 милиона динара, добијеним од Аустро-Угарске. Зајам су издејствовали краљ и напредњачка влада на скупштини одржа-

ној 4. октобра 1885, тј. онда када је краљ Милан одлучио да поведе рат против Бугарске.

Што се тиче односа међу балканским државама посебно између Србије и Кнежевине Бугарске, они су се развијали под утицајем Санстефанског мира и Берлинског конгреса, којима је „био задан тежак ударац заједници балканских народа“,¹ јер су они, односно њихове државе, били подељени на интересне сфере. Оваква подела довела је до сукоба започетих српско-бугарским ратом 1885. и настављених кроз балканске, први светски, па и други светски рат. Довољно је било да Бугарска најпре 1883. прими и смести у погранични појас границе са Србијом део учесника тимочке буне, па да дође до заоштравања српско-бугарских односа. Ово тим пре што су одредбе Санстефанског мира о стварању велике Бугарске изазвале код краља Милана страх и бојазан да ће ширењем Бугарске на југ бити угрожена Македонија, чиме би био онемогућен једини могући правац пробоја Србије у свет. Отуда „код краља Милана ово је постојало болесна мисао и мора“.² Тај страх добио је на значењу и тежини одлуком Северне Бугарске од 6/18. септембра 1885. (тзв. Пловдивски преврат), о уједињењу Северне и Јужне Бугарске. Како је искључиво краљ Милан у току 1885. водио политику Србије, оценио је Пловдивски преврат као поремећај равнотеже снага на Балкану и почетак стварања Велике Бугарске. На основу овакве, у суштини неправилне и погрешне оцене, краљ Милан је увукао Србију у непотребан рат.

И пре избијања српско-бугарског рата, коме су као повод послужили спор око Брегова и прихватање дела учесника тимочке буне, дошло је до прекида међусобних односа између Србије и Бугарске. Спор је настао око Брегова. Радило се о месту са караулом на левој обали Тимока, на српско-бугарској граници. Када је Тимок променио корито, Брегово је остало на десној обали реке, па су га Бугари 1883. насилно заузели. Поред овог спора, у ратној прокламацији краља Милана од 2. новембра 1885.³ наведено је да су Бугари подстицали револуционарно деловање радикалских емиграната, што је довело до сукоба око тзв. „избегличког питања“. Наиме, упади ових емиграната у Србију и њихове акције, чак и терористичке, као и претња новом буном „чим се гора зазелени“,⁴ продубљивали су сукоб између две земље. Бугарска влада је још оптуживана да је царинским мерама прекинула трговину са Србијом и да рђаво поступа са тамошњим српским живљем. Из свих ових разлога напред-

њачка влада, на скупштини одржаној у Нишу 19. септембра 1885, прихватила је захтев краља Милана о објави рата Бугарској.

Вршећи дипломатске припреме за рат, краљ Милан успео је да обезбеди неутралност Турске. Покушај склапања савеза са Румунијом и Грчком претрпео је неуспех. Наиме, ни Румунија ни Турска нису биле за војну интервенцију поводом пловдивског преврата у Бугарској, а Грчка је желела рат против Турске. Са Црном Гором краљ Милан није ни покушавао да склопи савез, па је Србија сама ушла у рат са Бугарском. Од великих европских сила Аустро-Угарска је подржавала ратне намере краља Милана, а Немачка и Русија биле су на страни Бугарске. Бизмарк је, додуше, покушао да преко Аустро-Угарске охлади ратно расположење Србије, али, сем одлагања рата, других резултата није било. За разлику од Немачке и Русије, Аустро-Угарска је „за време целог овог сукоба гурала краља Милана у рат са Бугарском“.⁵ На конференцији великих европских сила, до које је дошло на залагање Русије и која је одржана 24. октобра 1885. у Цариграду, пропао је покушај да се рат избегне. Овај неуспех, до кога је дошло због различитих интереса Русије и Аустро-Угарске, навео је краља Милана да прокламацијом од 2/14. новембра објави рат Бугарској. Ваља нагласити да је Србија, иако недовољно припремљена у дипломатском, финансијском и војном смислу, ушла већ 2. новембра 1885. у рат.

Због краткоће рока, преуређење српске војске, започето 1883. укидањем народне и стварањем стајаће, није до почетка рата завршено. Новостворену војску чинили су војници сталног кадра, допуњени резервистима првог позива, који су улазили у састав тзв. активних пукова, у које је спадао и 10. активни пук са борацким људством из чачанског и горњомилановачког краја. Поред кадровца и првопозиваца, у састав српских пукова улазили су тзв. петомесечари и једномесечари, тј. војници са скраћеним роком одслужења сталног кадра. Од око 50.000 у рат укључених војника и официра, због недовољног времена за реорганизацију војске, кроз касарне је прошло свега 28.000 бораца. Ни они нису, сви, прошли двогодишње служење војног рока, тако да добар део мобилисаних војника није био довољно обучен за руковање новим и квалитетним пушкама, због чега је у борбама долазило до претераног трошења муниције, у којој се, и иначе, оскудевало. Артиљерија, пак, била је слаба и застарела. Упркос слабостима, краљ Милан, захваћен страхом од унутрашњих немира, плашио се да наоружа људство другог позива,

тј. да радикалима да оружје, па је чак и из првог позива издвојио пет најбољих батаљона ради чувања позадине од евентуалне буне. Тако је са српске стране у рат укључено око 50.000 војника и официра.⁶ Војска је подељена на две групе „Софијока“ се састојала од четири дивизије: Дунавске, Моравске, Дринске и Шумадијске са 10, активним пуком, тј. борцима из чачанског краја. У току рата ова је групација обједињена у Нишавску војску. Поред Софијске групе, која је располагала са 27.649 пушака и имала да наступи преко Сливнице ка Софији, формирана је и Тимочка војска, која је добила задатак да наступа у правцу Видина.

Бугарска војска уочи рата бројала је 55.000 од руских инструктора добро обучених кадроваца и старешина, а ојачана је и са око 36.600 припадника народне војске. Отуда је била погрешна процена краља Милана да се ради о слабирим војницима. Уз то, код њега је био већи страх радикала окупљених у Бугарској, него од бројности, борбености и надмоћи у артиљерији бугарске армије. Кад се дода недостатак добрих карата и непознавање терена и да је бројчано надмоћна и боље припремљена бугарска војска, са бољим старешинским кадром, ступила у рат (не штедећи се) за одбрану отаџбине (за разлику од српских војника, увучених у рат без одушевљења), онда је неповољан исход рата за Србију био унапред јасан. Ово тим пре што је краљ Милан, са изузетком Тимочке војске, при мобилизацији избегао да на командне положаје постави искусне команданте прослављене у ратовима од 1876. до 1878.

На основу указа, издатог 9. септембра 1885, извршена је мобилизација војника сталног кадра, резервиста, уписаних у први позив, као и петомесечара и једномесечара, који су, као резервисти, били пуштени кућама. Сви војници улазили су у активни пуковски састав. Мобилизација Шумадијске дивизије извршена је у Крагујевцу, а 10. пука у Горњем Милановцу. Наиме, 10. пук је из сталног гарнизона у Крушевцу двадесетак дана пре мобилизације пресељен у Горњи Милановац ради организовања вежбе за резервисте, па га је ту затекао указ о мобилизацији. Мобилизацијом су најпре обухваћене борачке јединице, а тек потом и неборачко људство. Може се рећи да борачки састав 10. пука, као најмногљуднијег у Шумадијској дивизији, није у целости мобилисан, а када је од 16. септембра 1885. отпочета делимична мобилизација другог позива, она се није односила на 10. пук овог позива.

По завршеној мобилизацији 10. пук је, под командом мајора Лазара Павловића, пребачен у Крагујевац, где је један батаљон ос-

тављен ради чувања Војно-техничког завода и обезбеђивања мира у позадини, а остала три батаљона, према ратном плану, кренула су за Лапово и Ниш, у који су стигли 21. септембра и у коме се окупљала Шумадијска дивизија. Она је, под командом пуковника Стевана Биничког, распоређена 17. октобра у прву борбену линију, а наредног дана нашла се пред Пиротом. Податак да су се Чачани већ 1. октобра пребацили у Белу Паланку, а 11. октобра прешли на истурени положај у селу Ржани, указује на чињеницу да је људство 10. пука чинило дивизијску претходницу. Долазак Шумадијске дивизије пред Пирот довео је до померања 10. пука, који је, са два батаљона 15. пука другог позива,⁷ упућен у Суково, на предстражни положај. Како се види, мобилизација је благовремено завршена, али „скоро месец дана војска је, на другим јесењским кишама, стајала прикупљена и чекала наредбу за прелазак границе“,⁸ која је стално одлагана. Ваља још додати да је концентрација српске војске, па и Чачана, условљена формирањем два војишта: тимочког, са мањим снагама, и нишавско-моравског, на коме ће у рат ући и људство 10. пука, тј. људство чачанског краја.

ПОЧЕТАК РАТА, ПРВИ УСПЕСИ

Напад бугарских добровољаца на Власини, извршен 1. новембра 1885, прерастао је сутрадан у српско-бугарски рат. Према ратном плану, Тимочка војска требало је да заузме Видин, а Софијска група подељена је на два дела: три дивизије (међу њима и Шумадијска), требало је да наступају од Пирота преко Сливнице ка Софији, а Моравска дивизија — ка Трну и Брезнику. Фронт Софијске групе налазио се на тешком терену, са slabим путевима. Основицу фронта чинила је линија: Пирот — Свод — Сурдулица — Дашчени кладенац — Власина, са граничним прелазима (као што је био Трн).

Рат је отпочела Дунавска дивизија борбама код Цариброда, а Шумадијска дивизија, крећући се од Сукова ка Драгоману, требало је да одмах пређе границу. Тако је 10. активни пук, састављен од 21 официра и 1.810 бораца, као дивизијска претходница, ступио у борбу већ првог дана рата. Том приликом гонио је мања бугарска одељења „чаркајући се са њима непрестано“.⁹ Иако се Шумадијска дивизија кретала споро и није успела да се споји са Моравском дивизијом ради заједничког напада на трнавски положај, људство 10. пука кретало се, у гоњењу непријатеља, три до четири километра

испред главнине дивизијских снага. Тако су се Чачани 3. новембра 1885. нашли пред утврђеним бугарским положајима код села Врапче, које се налази на путу Пирот — Трн. У борби против бугарског гарнизона од 2.000 људи борци 10. пука учествовали су као први борбени ред, док им је потпору обезбеђивао један батаљон 11. активног пука. Развила се упорна борба, у којој су се истакли борци оба пука. Борба је завршена поразом и масовним предавањем бугарских војника. Победа је била потпуна, а 10. пук имао је 19 погинулих и 84 рањена борца. Чачани су у прва два дана рата, због погрешака у командовању, изгубили око 160 људи. Из истог разлога изостала је експлоатација победе код Врапче. Наима, због закашњења осталих пукова Шумадијске дивизије, сав терет борбе код Врапче пао је на 10. активни пук. Ипак, захваљујући храбрости бораца чачанског краја, четири батаљона бугарске стајаће војске принуђена су на повлачење. Победи је допринело и добро држање пуковских официра, који су допринели „личном храброшћу и вештином управљања да је овако сјајна победа постигнута“.¹⁰ Ова победа омогућила је кретање Шумадијској дивизији ка Трну и Сливници. У борбама на Плочи 4. новембра учествовао је и један батаљон 10. пука, док су друга два батаљона добила задатак да пресеку везу између Брезника и Трна.

У кретању главнине српских снага ка Сливници 10. и 11. пук спустили су се у долину реке Луковице, али, уместо изласка на поменути положај, цела Шумадијска дивизија, због слабости у командовању, нашла се иза Дринске дивизије, иако се ова кретала ка Сливници као резерва. И док је Моравска дивизија заузела Трн, а Дунавска положај Три уши, људство Шумадијске дивизије, значи Чачани, провело је цео дан у напорном маршу преко Чеканца, Брусника, Пиштена и Повалириша до Алдомировца. Тако је оклевање српске војске да 4. новембра енергично нападне Сливницу, омогућило Бугарима да положаје утврде и бројчано се изједначе са снагом Софијске групе српских дивизија. „Ово одмарање 4. новембра било је врло кобно за Србе, проузроковало им је пропаст“.¹¹ Оно је затекло Шумадијску дивизију развучену на простору од Врапче до Недељишта, па се људство ове дивизије нашло чак 25 км иза Дринске дивизије, због чега је напад на Сливницу одложен за 5. новембар.

СЛИВНИЧКА БИТКА (ОД 5. ДО 7. НОВЕМБРА)

Сливница се налази на средокраћи пута између српско-бугарске границе и Софије. То је село и раскрсница путева, са главним путем од Пирота преко Гариброда и Драгоманског теснаца за Софију, више споредних путева, у зимским условима тешко проходних. Фронт на Сливници износио је 12 до 14 км. Сем сливничког вуса у центру положаја, крилни сектори су били тешко брањени, а 19.000 бугарских војника чинило је првог дана сливничке битке танак и слаб фронт, који се могао пробити.

Шумадијска дивизија у борбама 5. новембра није учествовала, иако је, по наредби краља Милана, требало да, заједно са Дринском дивизијом, изведе напад на Сливницу. Пошавши 5. новембра из Недељишта и крећући се споро по веома тешком терену, она није на време стигла на сливнички положај. Део 10. пука био је ангажован на извлачењу артиљерије и трупних возова у теснацу код Чеканца. Спорост у окупљању пукова Шумадијске дивизије у Повалирици јасно указује да она није учествовала у борби на Сливници. Што се тиче 10. пука, он је 5. новембра одвојен од своје дивизије и упућен у помоћ Дунавској дивизији, која се, сама, упустила у борбу. Тако је људство 10. пука, после целодневног напорног марша, заноћило „под ведрим небом, на снегу, без коре хлеба“,¹² да би 6. новембра продужило тешки марш и ступило у борбу на положају Три уши, који је од стране Бугара био угрожен. Наиме, напад изведен 5. новембра на положај Дунавске дивизије означио је прелазак Бугара у контраофанзиву на главном ратишту. Они су искористили оклевање српске војске, па су противнападом успешно отпочели сливничку битку. Борба се распламсавала на положају Три уши, а одатле се пренела на Драгомански теснац. Тако су постигли успех на левом крилу и центру Дунавске дивизије, Бугари су се повукли на полазне положаје.

Због претње продора Бугара на Цариброду, Дунавска дивизија је 6. новембра ојачана са 10. активним пуком, чије је људство улагало огромне напоре да би на време стигло у помоћ Дунавској дивизији, која је у борбама 5. и 6. новембра поколебана и поражена. При том маршу правац 10. пука био је усмерен ка положају Три уши, на коме је стање било најкритичије. Тако се 6. новембра овај пук нашао западно од поменутог положаја, са једним батаљоном, који је обезбеђивао Драгомански теснац, и два батаљона у позадини, као резерва Дунавске дивизије (у чији састав је 10. пук ушао 6. но-

вембра и у коме ће остати до 10. новембра 1885. године). Тек трећег дана, тј. 7. новембра, када су се све српске дивизије нашле на Сливници, Бугари су, остваривши превагу у људству и наоружању, напали на положаје Дринске и Дунавске дивизије, а нарочито на лево крило ове друге, што је довело до снажне борбе на положају Три уши. Тако је 7. новембра од раног јутра беснела борба на овом положају, у коју су се укључила и два батаљона 10. пука, док је трећи упућен у Калотинцу, са задатком да чува излаз из Драгоманског теснаца у случају да непријатељ зађе за леђа нападнутом левом крилу Дунавске дивизије. У насталом боју „Дунавци и Дринци живи огањ гутају, од топовских метака небо се пролама; сва природа је ускOLEбана од убојних крика“.¹³ Кад се борба на положају Три уши, која је била пресудна за исход сливничке битке, развила у пуној жестини 9. пук затражио је најпре један батаљон 10. пука у помоћ. Тако се најпре у борбу укључило 2. батаљон. Како „борба биваше све јача и јача и по свим околностима дало се закључити да ће Бугари у предузетој офанзиви имати успеха“¹⁴ и пошто је 9. пук претрпео велике губитке у официрима, дошло је, после изостале помоћи, до његовог повлачења. Стога је мајор Лазар Павловић, командант 10. пука, увео у борбу и свој 4. батаљон, који је успео да заустави одступање људства 9. пука. Ристић наводи¹⁵ да је најпре у помоћ био укључен 3. батаљон 10. пука, који се нарочито истакао, што би значило да је овај батаљон био повучен из Драгоманског теснаца и први ступио у борбу, а нешто доцније — 2. и 4. батаљона. На тај начин у борбу на положају Три уши укључено је целокупно борацко људство 10. пука. Својом храброшћу Чачани су успели да спрече залажење бугарских снага иза десног крила Дунавске дивизије. Батаљони 10. пука повукли су се тек онда када су ојачане бугарске снаге заузеле доминирајући положај. Претходно Чачани су успешно штитили повлачење разбијене Дринске дивизије. Повлачење бораца овог пука вршено је поступно и дисциплиновано. Тако су 3. и 4. батаљон заузели положај код Драгоманског теснаца, паралелан са софијским друмом и ту су се одржали док се цела Дунавска дивизија извлачила. У том циљу 2. батаљон 10. пука остао је на положају све до мрака. Бугари су због храбрости Чачана положај Три уши заузели тек у трећем јуришцу, када су се Чачани повукли и због нестацице муниције, и због тога што је Бугарима пристигло знатно појачање, које 10. пук није био у стању да заустави. Јер, Бугари „наступаху и јужним подножјем Три уши“.¹⁶ Борба 10. пука трајала је цео дан, а вођена је и бајонетима. На пораз 10. пука

утицао је и успех бугарског центра, који је, потиснувши Дринску дивизију, пружио помоћ нападним снагама на Три уши. Отуда се Дунавска дивизија, заједно са 10. пуком, повукла у Драгомански теснац, где је вршено окупљање људства. Криза није захватила борце 10. пука, на шта указује и податак да се у борби за одржање Драгоманског теснаца он налазио у првој борбеној линији, а да су му резерву чинила два пука Дунавске дивизије (7. и 15. пук). Повлачење Дунавске дивизије проузроковало је одступање и других јединица чиме је, упркос доброг држања Шумадијске и Моравске дивизије, сливничка битка као најкрвавија у целом рату¹⁷ завршена поразом. Може се закључити да је бугарска победа на положају Три уши једина победа у српско-бугарском рату и да је произашла из одсуства сарадње међу српским дивизијама, али и због слабости Брховне команде, удаљене око 30 км од фронта. Краљ Милан, да би сам командовао, лишио се способних команданата, прослављених у српско-турским ратовима од 1876. до 1878. Јер, битка на Сливници „изгубљена је не зато што је бугарски положај био одвећ јако утврђен, или што је сувише добро био брањен, већ једино зато што у српској Врховној команди није било плана нити способности“.¹⁸

У тродневној сливничкој бици Срби су изгубили 3.500,¹⁹ а Бугари 2.500 људи. Само у последњем дану, тј. 7. новембра, изгубљено је са српске стране 2.000, а са бугарске 1.800 људи. У борбама овог дана 10. пук имао је 27 погинулих, 105 рањених и 82 несталих војника, а утрошено је 125.000 метака. Поред одличних официра, нарочито из 3. батаљона, војници чачанског краја показали су изванредно храбро држање. О томе говори и податак да су се последњи повукли са положаја Три уши, који су напустили тек после трећег јуриша надмоћног непријатеља.

ОД СЛИВНИЦЕ ДО ПИРОТА

Иако Софијска група српске војске, са изузетком Дунавске дивизије, није поражена на Сливници, јер је битка завршена „без сјајне победе ни пресудног пораза“,²⁰ дошло је 8. новембра до повлачења српске војске према граници. Заштитницу повлачења Дунавске, Дринске и Шумадијске дивизије чинило је људство 4. и 10. пука, што значи и Чачани, који су остали на предњим положајима, док је Моравска дивизија имала задатак да спречи продор Бугара од Сзођа и Трна. Наиме, према распореду, који је направио потпуковник Радомир Путник, 3. батаљон 10. пука остављен је 8. новембра

на положају изнад Драгоманских ханова, а остала два батаљона чинила су му потпору. На овом положају 10. пук остао је од 8. до 10. новембра. Права је срећа и за борце 4. и 10. пука и за српску војску што 8. и 9. новембра Бугари нису продужили напад, јер су српске јединице, иако са премореним људством, враћена од Пирота ка Драгоману, оставивши пут за Пирот отвореним Бугари су прешли у напад тек 10. новембра, када им се број бораца попео на 40.000 људи. Тако је дошло до бугарског напада на целој линији фронта. У борби је учествовао и 10. пук, који се овог дана вратио у састав Шумадијске дивизије. У сукобу Чачана и Бугара на Чепњу дошло је до бајонетске борбе. Тада су на 3. батаљон напала четири бугарска батаљона, па су се Чачани морали повући. У помоћ су им прискочила два батаљона 11. пука. По одступању десног крила Шумадијске и 6. пука Дринске дивизије, 10 пук се у ноћи 10/11. новембра морао повући преко Калотине ка Цариброду, где је чинио дивизијску резерву. Тако се људства 10. пука нашло на десној обали Нишаве, код Чиноглаваца, иза Нешковог виса, где ће остати до 14. новембра.

Пораз од 10. новембра, доживљен упркос храбром држању бораца 10. и 11. пука, приморао је Врховну команду да дотле неповезане дивизије Софијске групе обједини у тзв. Нишавску војску. Пошто се ова војска држала пасивно, Бугари су 11. и 12. новембра наставили напад, чиме је отпочело њихово приближавање српским границама. Томе је умногоме допринело и држање краља Милана, који је, поред захтева за посредовањем великих сила у правцу склапања примирја, на ратном савету, одржаном 10. новембра у Цариброду, донео одлуку да цела српска војска одступи на границу и спреми се за крајњу одбрану. Тако је, не чекајући бугарску сагласност, краљ Милан повукао своју војску на границу, а он се обрео у Нишу.

Настављајући напад Бугари су, по свој прилици 11. новембра, заузели Цариброд. У борбама вођеним овог дана учествовао је један батаљон 10. пука, који је бранио Драгомански теснац. Повлачењем Дринске дивизије били су изгубљени важни положаји за одбрану Драгоманског теснаца. Због овог губитка, Нишавска војска се повукла на положаје Цариброда и Сукова, оставивши Шумадијску дивизију на предстражним положајима.

У време борбе за Цариброд. Овај положај, састављен од стеновитог тла, „сам крш“,²¹ није омогућавао подизање заклона и утврђења, па чак ни постављање артиљерије. Нешков вис су 11. новем-

бра бранили 15. пук Дунавске и 12. пук Шумадијске дивизије. Пошто се 15. пук повукао са овог положаја, на Нешковом вису остао је 12. пук усамљен и, 12. новембра, изложен снажном нападу Бугара, што је довело до огорчене борбе. До боја на Нешковом вису дошло је стога што је Шумадијска дивизија после губитка Цариброда имала да заузме поменути положај, који је доминирао над пиротском котлином. Због безразложног повлачења Дунавске дивизије, у борби која је настала 12. новембра на целом фронту Шумадијска дивизија, ова је, лишена потпоре и резерве, морала да се „сама очајно бије“.²² Главни бугарски напад био је усмерен на Нешков вис, који је бранио 12. пук, потпомогнут са два батаљона 11. пука. Нападнути од осам бугарских батаљона (са око 8.000 људи), браниоци Нешковог виса принуђени су да прихвате бајонетску борбу. И док се на овом положају „пет батаљона гуша са непријатељем прса у прса, бије се очајно хладним оружјем, и све то гледа својим очима Нишавска војска, ама баш нико да им притрчи у помоћ.“²³ Бугари то користе и односе победу, којом им је пут за Пирот отворен тиме омогућен и продор у Србију. Пораз је претрпљен и стога што је артиљерија са Нешковог виса била повучена на почетку боја, али и због тога што су „војници неиспавани, глађу и посведневним маршевима сасвим изнурени“,²⁴ као и због сталног пристизања помоћи, што је довело да „по 5—6 бугарских војника напада на нашег једног“.²⁵ Отуда је био узалудан херојски пример пешадијског капетана и команданта 2. батаљона 11. пука Михаила Катанића, родом из Бечња, који је „остао сам и борио се као лав, убијајући Бугаре из револвера, иако је имао две куршумске и три бајонетске ране, докле га са свију страна нису опколили и ухватили“.²⁶ Наиме, Катанић, иако тешко рањен, са беспримерном храброшћу и пожртвовањем бранио је заставу свог пука, која је „већ била у опасности, али је... успео да је зграби и баци у провалију, где ју је један српски војник подигао и спасао“.²⁷ Бугари су овог Чачанина, истичући га као примерног јунака, одвели у Софију, на лечење, указујући му све почести. Они су, описујући Катанићев подвиг при одбрани пуковске заставе, навели да је „она већ била отргнута из руку убијеног српског заставника, кад ал' један српски капетан јурну са презирањем смрти у гомилу, уби четири бугарска официра својим револвером и оте своју заставу. У том тренутку стропашта се и он губећи крв из многих рана, али је имао времена да заставу баци низ стрмен, где је један српски војник ухвати и спасе“.²⁸ И док су Бугари одали признање херојству Михаила Катанића, „ни у једном нашем рапорту, ни у једној од релација

које сам могао видети, нисам нашао ни једне једине речи о сјајном јунаштву капетана Катанића²⁹ — писао је др Владан Ђорђевић. Но, то није једина неправда, нанета једном од највећих јунака у српско-бугарском рату. Наиме, због тежине рана и губитка крви на бојишту Нешковог виса, капетан Михаило Катанић се никада није опоравио. Умро је у Београду 29. априла 1887. На сахрани „нико није ни у цркви ни на гробу говорио какву беседу... Тако је тихо и скромно сахрањен један од најхрабријих официра, један од највећих јунака српских“³⁰ Једино је књижевник Бранислав Нушић, у једној песми, оштро критиковао неодавање почасту умрлом јунаку, због чега је допао затвора.

Шумадијска дивизија је, у крвавој борби на Нешковом вису, изгубила 575 бораца или 17% укупног људства. У време ове борбе 10. пук се налазио у близини, али, по свој прилици због наређења дивизијског команданта Биничког, није учествовао у борби. После губитка Нешковог виса, Шумадијска дивизија се повукла и 13. новембра нашла се код Градашнице, а 10. активни пук на положају Дел код Пирота. Ово повлачење извршено је у склопу повлачења целокупне Нишавске војске на положаје западно од Пирота. Наиме, 12. новембра чланце Тројецарског савеза позвале су зарађене стране да обуставе непријатељства, што је краљ Милан јенострано прихватио и 13. новембра наредио повлачење Нишавске војске. Ово повлачење искористили су Бугари да пређу српску границу и 14. новембра нападну на Пирот. При повлачењу Нишавске војске остављени су на предњим положајима 10. пук лево и 14. пук десно од Пирота.

До пиротске битке, 14. и 15. новембра, дошло је стога што су Бугари одбацили понуђено примирје у жељи да искористе своју спремност за рат и надмоћност у људству и наоружању. Јер, у борби за Пирот 20.000 бораца Нишавске војске три пута је било бројчано слабије од бугарских нападних снага. Битка је почела јаким нападом бугарске артиљерије на положај 10. пука и спуштањем пешадије низ Нешков вис, због чега је 10. пук принуђен на повлачење не успевши да спречи продор непријатеља на тле Србије. Ово повлачење изазвано је одступањем Дунавске дивизије. Ради обезбеђења повлачења ове дивизије, људство 10. пука, кроз борбе са Бугарима, морало је „више пута савијати се с положаја на положај, час у маршевима, час у бојевом реду“.³¹ Како се види, Чачани су, као поуздана борбена јединица српске војске, имали да штите повлачење једне дивизије и спрече надирање непријатеља ка Суковском мосту. Ово тим

пре, јер су Бугари, у свом наступању из Цариброда ка Сукову, потиснули српски центар и деснокрилне снаге и запретили да опколе борце 10. пука.

Чачане је посебно довела у тежак положај закаснела мобилизација људства другог позива, вршена масовније тек од 13. новембра, и недолазак тог позива на висове Градашнице и Бериловице, због чега је ове положаје морао да запоседне и брани „заморени 10. пук“.³² Стога је 3. батаљон овог пука занеоћио на Црном врху. Кад је, у борби, 14. новембра, наступило критично стање, командант Шумадијске дивизије, молећи Врховну команду за помоћ, навео је да „коњица наша срамно одступа. Мој 10. пук [је] пропао“.³³ Због таквог стања људство 10. пука повлачило се од Чиноглаваца ка Пироту, а Бугари су заузели поменути положај. Упркос добром држању свих српских јединица у борбама 14. новембра, ипак су Бугари, после борбе прса у прса, заузели Пирот, после чега су изненадним нападом преотели од 3. батаљона 10. пука положај на Црном врху.

Права борба за Пирот вођена је 15. новембра. Најпре су српске јединице обновиле дејство и у бајонетској бици повратиле изгубљену варош, после чега су Бугари, са 50.000 војника и 100 топова, извршили противнапад по целој линији пиротског фронта. Овом приликом нападнут је и 10. пук, који се налазио на положајима између Бериловице и реке Градашнице. Тако су се два батаљона добро држала све док напада бугарска колона није ојачана са четири батаљона. У таквој ситуацији Чачани су се повукли на Нишпор. Повлачење је извршено под борбом, али је спорно да ли су се ова два батаљона 10. пука повукла прва или задња. Јер, на Нишпору су се нашли 11. и 12. пук, тј. цела Шумадијска дивизија. Поред ова два батаљона, у борбама 15. новембра учествовале су и две-три чете преосталог батаљона 10. пука борећи се у саставу 11. пука, који се у окршају на Прчевици добро показао, што свакако подразумева и добро држање Чачана. После ове борбе Бугари су напали на Нишпор, на коме су се налазила два батаљона 10. пука. Све ово показује да јединице Шумадијске дивизије као левокрилне на пиротском фронту „готово цео дан стајале су у борби на положају, који је цео био изложен како пешачкој, тако и артиљеријској унакрсној ватри“,³⁴ због чега су трупе ове дивизије биле јако заморене и принуђене на повлачење. На држање Шумадијске дивизије, па и 10. пука, утицао је целокупан ток пиротске битке 15. новембра. Наиме, борбу је започела Дунавска дивизија, која је успела да поврати изгубљену варош, али су Бугари извели јак напад на положај Дринске дивизије,

приморавши је, упркос помоћи Моравске дивизије, на повлачење. Из тог разлога уследило је повлачење и осталих јединица Нишавске војске, па и Чачана. Људство другог позива не само да се рђаво показало у ноћној борби између 14. и 15. новембра, него је својим бекством са положаја у борбама 15. новембра повукло за собом 4. батаљон 10. пука, који се на положај вратио тек 17. новембра. Ваља још поменути да је Шумадијска дивизија одступила 15. новембра „растројена од непријатеља и глади“,³⁵ као и чињеницу да се 10. пук последњи повукао са Нишора према Црноклиништу. Но, у бугарским дневним извештајима одступање Шумадијске дивизије објашњава-но је недовољном борбеношћу 10. и 12. пука, што је у супротности са храбрим држањем 10. пука у борби на Три уши и 12. пука на Нешковом вису. Пре би се могло рећи да се српска војска, иако није била поражена, због оскудице у муницији морала повући, па су се тако Бугари одржали у Пироту. На тај начин завршена је пиротска битка, у којој су Срби изгубили 1.250, а Бугари преко 1.100 војника.³⁶

Ради потпуности ваља поменути да је, поред Нишавске, у овом рату учествовала и Тимочка војска од око 12.000 људи. Налазила се под командом искусног генерала Лешњанина. Ратовала је са успехом, па је примирје дочекала држећи Видин под опсадом.

Пиротском битком завршен је српско-бугарски рат. Аустријски посланик, гроф Кевенхилер, ултиматумом своје владе од 16. новембра, приморао је Бугарску да, уместо намераваног похода на Ниш, пристане на прекид рата са Србијом. Примирје је затекло Бугаре у Пироту. У исто време трупе Шумадијске дивизије зауставиле су се пред Темском, па, пошто су биле јако заморене, јер „већ неколико дана без хлеба и хране, јер комора није могла долазити на положаје“,³⁷ гро људства смештен је дубоко у позадину. Само су предстраже, које је сачињавало људство 10. пука, остале пред Црноклиништем.

На дан склапања примирја стигао је из Крагујевца 1. батаљон 10. пука и ушао у састав своје јединице. Почели су да пристижу и пукови другог позива. Ова концентрација новог људства уследила је стога што краљ Милан није био задовољан исходом рата, па је намеравао да, после завршених припрема, обнови рат са Бугарском, али је 1886. одустао од такве намере.

Бројни су узроци пораза српске војске у овом Србији непотребном рату, у који је српски народ ушао без одушевљења. Поразу су допринели: бројне слабости у војсци, слаб командни кадар, неоправданост рата, непотребни маршеви, умор, глад, нестацица му-

ниције и недовољна обученост бораца. У таквим условима борило се и људство чачанског краја, које је, упркос тешкоћа и патњи, показало пуну борбену готовост и храброст војника и официра, са нарочитим истицањем капетана Михаила Катанића из Бечња. Жртве, које су Чачани дали у овом рату, бројчано су непознате, али свакако нису мале.

У приказивању губитака у људству постоји знатно неслагање између српских и бугарских извора. Тако, према бугарским саопштењима, они су изгубили 80 официра и 2.500 војника, док су српски губици износили 150 официра и 7.000 војника. По наводима др Владана Ђорђевића, Срби су изгубили око 7.000, а Бугари близу 8.000 људи.³⁸

У закључку могло би се нагласити да је српско-бугарски рат 1885. године српској влади и народу „отворио очи пред бугарском опасношћу“,³⁹ а порази на Сливници и Пироту имали су, као последицу, губитак војног и политичког угледа Србије на Балкану и у Европи.

Рат је завршен примирјем, званично закљученим 9. децембра 1885. године, уз услов да обе зарађене стране повуку своје трупе са туђег земљишта. Мировни преговори вођени су у Букурешту од 23. јануара 1886. Дотле су извршене обостране размене заробљеника и рањеника. У преговорима о миру, склопљеном 19. фебруара/3. марта 1886. учествовали су: Србија са једне стране и Бугарска и Турска са друге стране. Мировни уговор имао је само један једини члан, којим су дефинисани узроци рата, али и његов исход.

НАПОМЕНЕ

1. Слободан Јовановић, „Српско-бугарски рат“, Београд, 191, стр. 55.
2. „Историја српског народа“, књ. VI-1, Београд, 1983, стр. 79.
3. Датуми су по старом календару.
4. „Историја српског народа“, књ. VI-1, Београд, 1983, стр. 77.
5. Др Владан Борђевић, „Историја српско-бугарског рата 1885“, књига прва, Београд, 1908, стр. 32.
6. Постоје подаци да се радило о 52.000 људи: 44.000 бораца и 8.000 не бораца.
7. Има података да се не ради о 15. пуку, већ о једном баталјону 9. пука.
8. Слободан Јовановић, „Влада Милана Обреновића“, књ. 2 (1878—1889), Београд, 1908, стр. 263.
9. „Отаџбина“, година 6, књ. 16, св. 62: прилог др Владана Борђевића, „Први дан српско-бугарског рата 1885“, стр. 223.
10. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 354.
11. Исто, стр. 450.
12. Јован Ристић, „Историја 10. пука“, рукопис, Архив Војноисторијског института, Београд.
13. Ст. Грујић, мајор, „Сливница, рат Србије и Бугарске 1885“, Београд, 1887, стр. 86.
14. Архив ВИИ Београд, Релација 10. пука у борбама на Врапчи и Три Уши, Пописник 1, кутија 5, бр. док. 4, лист 3.
15. Јован Ристић, „Историја 10. пука“, у рукопису.
16. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 704.
17. Слободан Јовановић, „Влада Милана Обреновића...“, стр. 281.
18. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 815.
19. По наводима др Владана Борђевића, Срби су изгубили око 3.000, а Бугари 2.500 људи.
20. Др Владан Борђевић: н. д, стр. 790.
21. Исто, стр. 941.
22. Исто, стр. 1005.
23. Исто, стр. 1008.
24. Исто, стр. 1010.
25. Исто, стр. 1012.
26. Исто, стр. 1009.
27. Исто, стр. 1018.
28. „Отаџбина“, књ. 18, св. 69, 70, 71 и 72, Београд, 1888, стр. 121.
29. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 1009.
30. Исто, стр. 1027.
31. Исто, стр. 1081.
32. Јован Ристић, н. д, стр. 9.
33. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 1083.
34. Архив ВИИ Београд, Пописник 1, кутија 5, бр. док. 5, лист 10.
35. Др Владан Борђевић, н. д, стр. 1184.
36. Има података да су Срби изгубили 1.258, а Бугари 1.112 људи.
37. „Отаџбина“, књ. 17, св. 65, 66, 67. и 68, стр. 42.
38. Др Владан Борђевић, „Историја српско-бугарског рата...“
39. Слободан Јовановић, н. д, стр. 299.

LES HABITANTS DE ČAČAK DANS LA GUERRE SERBO-BULGARE DE 1885

Les nombreuses guerres que le peuple serbe a menées au cours du XIXe siècle étaient celles de libération. La seule exception est constituée par la guerre serbo-bulgare qui se déroula entre les 2 et 15 novembre 1885. Cette guerre, déclarée par le prince Milan Obrenović, était totalement inutile à la Serbie, d'où l'absence d'enthousiasme et de combativité chez les soldats serbes. Outre les nombreuses causes de la guerre, les dispositions du traité de San Stefano et du Congrès de Berlin avaient porté un coup grave à la communauté des peuples balkaniques. A la vérité, les grandes puissances européennes avaient essayé, à la conférence du 24 octobre 1885 qui eut lieu à Constantinople, d'empêcher la guerre entre la Serbie et la Bulgarie, mais en vain.

En plus des préparatifs diplomatiques insuffisants, la Serbie n'était pas prête pour la guerre du point de vue militaire non plus, du fait que la réorganisation de l'armée serbe, commencée en 1883 par la formation des régiments actifs de l'armée permanente n'avait pas été achevée: des 51.500 soldats et officiers seuls 28.000 avaient passé par les casernes.

La mobilisation commença le 9 septembre 1885. Les combattants de la région de Čačak, mobilisés à Gornji Milanovac, formèrent le Dixième régiment de l'armée active et, sous la commandement de Lazar Pavlović, partirent pour Kragujevac où ils furent intégrés dans la division de Šumadija qui faisait partie du groupe de Sofia. A partir du 17 octobre, les combattants de Čačak marchèrent à l'avant-garde de la division en question. Le 3 novembre, par la victoire remportée sur les Bulgares près de Vrapča, commença la marche glorieuse du Dixième régiment.

Dans le combats de Slivnica aussi du 5 au 7 novembre les combattants de la région de Čačak, après avoir longtemps marché sur un terrain impraticable et enneigé en souffrant de la faim et du froid, se firent remarquer par une lutte héroïque: ils réussirent à protéger la retraite de la Division danubienne en déroute. Le 7 novembre ils perdirent plus de 200 soldats et officiers.

En protégeant l'armée serbe qui abandonnait le champ de bataille, le Dixième régiment mena un combat à la baïonnette le 10 novembre. A Neškov Vis, le capitaine Mihajlo Katanić, originaire du village de Bečanj, près de Čačak, récupéra par un exploit héroïque le drapeau que le Onzième régiment de Kragujevac avait perdu. Batenberg, le prince bulgare, lui en rendit témoignage et lui permit de se faire guérir ses blessures dans un hôpital de Sofia.

Dans la lutte pour la ville de Pirot, qui eut lieu le 14 et surtout le 15 novembre 1885, les combattants de Čačak furent les derniers à se retirer à Nišor après une lutte ardue et ensuite, après un assaut fait par les Bulgares, vers Crnoklinište, où ils reçurent la nouvelle de l'armistice.

Malgré le courage de ses combattants, y compris ceux de la région de Čačak, la Serbie fut vaincue dans la guerre serbo-bulgare, ce qui lui fit perdre la réputation militaire et politique dont elle jouissait dans les Balkans et en Europe.

La guerre se termina par le traité de paix de Bucarest, signé le 19 février, c'est-à-dire le 3 mars 1886, entre la Bulgarie et la Turquie d'un côté et la Serbie de l'autre. Une des clauses du traité prévoyait le rétablissement de la frontière serbo-bulgare qui avait existé avant la guerre en question.

Teodosije Vukosavljević